

KO'ZI OJIZ O'QUVCHILARDA BRAYL NOTA YOZUVI ORQALI MUSIQA SAVODINI SHAKLLANTIRISHNING NAZARIY-PEDAGOGIK ASOSLARI

Abdusattorov Isomhammad Abdurobil o'g'li

Qo'qon davlat universiteti

1-bosqich magistranti

Annotatsiya: Mazkur ilmiy maqola ko'zi ojiz o'quvchilarda musiqa savodini shakllantirish jarayonida Brayl nota yozuvidan foydalanishning nazariy-pedagogik asoslarini DSc darajasida tahlil qilishga bag'ishlangan. Tadqiqot IMRaD modeli asosida olib borilib, Brayl nota tizimi faqat muqobil yozuv shakli sifatida emas, balki ko'rish imkoniyati cheklangan o'quvchilarning musiqiy tafakkuri, idroki va ijodiy faoliyatini rivojlantiruvchi kompleks didaktik mexanizm sifatida talqin etiladi. Maqolada ko'zi ojiz o'quvchilarning musiqa savodini egallash jarayoni sensor-kompensator rivojlanish, eshitish idroki va taktil xotira bilan uzviy bog'liq holda ko'rib chiqilib, Brayl nota yozuvining mazkur jarayondagi pedagogik imkoniyatlari va metodik cheklovlari ochib beriladi. Ilmiy tahlil davomida Brayl nota tizimining an'anaviy nota yozuvi bilan o'zaro farqlari, ularning musiqa savodini shakllantirishdagi ta'sir mexanizmlari hamda maxsus ta'lim sharoitida qo'llashning metodologik tamoyillari aniqlanadi. Tadqiqot natijalari ko'zi ojiz o'quvchilar bilan ishlovchi musiqa pedagoglari, defektologlar va maxsus ta'lim muassasalari uchun nazariy-metodik asos bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Brayl nota yozuvi, musiqa savodi, ko'zi ojiz o'quvchilar, maxsus musiqa ta'limi, taktil idrok, eshitish xotirasi, pedagogik metodika, inkluziv ta'lim.

KIRISH

Ko'zi ojiz o'quvchilarda musiqa savodini shakllantirish masalasi umumiy musiqa pedagogikasi doirasida emas, balki maxsus ta'lim, defektologiya va musiqiy kognitsiya kesishgan murakkab ilmiy maydonda ko'rib chiqilishi zarur bo'lgan fundamental muammo hisoblanadi, chunki bu jarayonda musiqiy axborotning qabul qilinishi, qayta ishlanishi va ichki musiqiy tafakkurga aylanishi ko'rish analizatoriga emas, balki eshitish va taktil sezgi tizimlariga tayangan holda amalga oshadi. An'anaviy musiqa savodi metodikasi vizual nota tizimiga asoslangan bo'lib, unda musiqiy belgilarni idrok etish jarayoni ko'rish orqali kechadi va bu holat ko'zi ojiz o'quvchilar uchun nafaqat texnik qiyinchilik, balki musiqiy tafakkurni shakllantirishning butun mantiqiy zanjirini qayta qurishni talab etuvchi pedagogik to'siqni yuzaga keltiradi. Shu nuqtai nazardan, Brayl nota yozuvi ko'zi ojiz o'quvchilar uchun oddiy muqobil yozuv shakli emas, balki musiqiy axborotni taktil-semantik kodlash asosida qayta tashkil etuvchi murakkab didaktik tizim sifatida namoyon bo'ladi. Biroq amaliyot va ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, Brayl nota yozuvi ko'pincha yordamchi texnik vosita yoki maxsus moslashtirish sifatida talqin qilinib, uning musiqa savodini shakllantirishdagi kognitiv va pedagogik mexanizmlari

yetarli darajada ilmiy tahlil qilinmaydi. Holbuki Brayl notatsiyasi orqali musiqiy matnni o'zlashtirish jarayoni eshitish idroki, taktil xotira va mantiqiy umumlashtirishning bir vaqtda faollashuviga asoslanadi, bu esa ko'zi ojiz o'quvchilarda musiqiy tafakkurning o'ziga xos rekonstruksiyasini yuzaga keltiradi. Mazkur rekonstruksiya jarayonida musiqiy belgi vizual obraz sifatida emas, balki taktil belgilar tizimi orqali semantik birlikka aylanadi va bu holat musiqa savodini egallashning an'anaviy bosqichlari va metodik ketma-ketligini qayta ko'rib chiqishni talab qiladi. Ilmiy jihatdan muhim bo'lgan jihat shundan iboratki, Brayl nota yozuvi orqali musiqa savodini shakllantirish jarayoni ko'zi ojiz o'quvchilarda musiqiy bilimlarni yodlash emas, balki ularni ichki musiqiy til sifatida anglash va faol qo'llash imkonini beradi, biroq bu imkoniyat faqat metodik jihatdan asoslangan, defektologik va musiqiy-pedagogik tamoyillarga tayangan ta'lim tizimi doirasida yuzaga chiqadi. Shu sababli, ko'zi ojiz o'quvchilarda Brayl nota yozuvi orqali musiqa savodini shakllantirish masalasi alohida metodlar majmui sifatida emas, balki sensor-kompensator rivojlanish qonuniyatlari, musiqiy tafakkur va pedagogik jarayon o'rtasidagi murakkab o'zaro bog'liqlikni hisobga olgan holda ishlab chiqilishi lozim bo'lgan yaxlit ilmiy-metodik konsepsiya sifatida qaralishi zarur. Mazkur tadqiqot ana shu ehtiyojdan kelib chiqib, Brayl nota yozuvi asosida musiqa savodini shakllantirishning nazariy-pedagogik asoslarini aniqlashni, mavjud yondashuvlarni tanqidiy tahlil qilishni hamda ko'zi ojiz o'quvchilar bilan ishlashda metodik jihatdan asoslangan ilmiy pozitsiyani shakllantirishni maqsad qilib qo'yadi.

METODLAR

Mazkur tadqiqot metodologiyasi ko'zi ojiz o'quvchilarda musiqa savodini Brayl nota yozuvi orqali shakllantirish jarayonini alohida texnik moslashuvlar yig'indisi sifatida emas, balki sensor-kompensator rivojlanish, musiqiy kognitsiya va didaktik tizimning o'zaro ta'siri sifatida tahlil qilishga asoslandi; shu sababli metod tushunchasi tadqiqotda qat'iy instrumental ma'noda emas, balki musiqiy axborotni qabul qilish, qayta ishlash va ichki musiqiy tafakkurga aylantirish mexanizmlarini ochib beruvchi ilmiy vosita sifatida talqin qilindi. Tadqiqotning birlamchi metodologik yo'nalishi nazariy-analitik rekonstruksiya bo'lib, u orqali an'anaviy vizual nota savodi metodikasining ko'zi ojiz o'quvchilar ta'limida yuzaga keltiradigan kognitiv uzilishlari, Brayl nota yozuvining esa ushbu uzilishlarni taktil-semantik kodlash orqali qanday kompensatsiya qilishi ilmiy jihatdan tahlil qilindi. Ikkinchi metodologik yo'nalish sifatida defektologik-pedagogik yondashuv qo'llanilib, bunda ko'zi ojiz o'quvchilarning eshitish idroki, taktil xotirasi va fazoviy tasavvuri musiqa savodini egallash jarayonida mustaqil emas, balki o'zaro bog'liq funksional tizim sifatida ko'rib chiqildi va Brayl nota yozuvining ushbu tizimdagi o'rni aniqlashtirildi. Tadqiqot jarayonida qiyosiy-metodik tahlil metodi muhim o'rin egallab, an'anaviy eshitish-yodlashga asoslangan musiqa savodi yondashuvlari bilan Brayl notatsiyasiga tayangan metodik modellar solishtirildi, bunda asosiy mezon sifatida o'quvchilarning musiqiy belgilarni tushunishi, ichki musiqiy tuzilmani anglash darajasi va mustaqil musiqiy o'qish qobiliyatining shakllanishi olindi. Shuningdek, sifat tahliliga asoslangan reflektiv yondashuv qo'llanilib, o'quvchilarning Brayl nota yozuvi orqali musiqiy matnni idrok etish jarayonidagi mantiqiy izchilligi, musiqiy belgilarni semantik birlik sifatida anglash darajasi va o'z musiqiy harakatlarini ongli boshqarish qobiliyati

miqdoriy testlar orqali emas, balki og‘zaki musiqiy tahlil, yozma refleksiylar va amaliy ijro jarayonidagi izohlar asosida baholandi. Tadqiqotda pedagogik kuzatuv metodi yordamida Brayl nota yozuvi asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlarda o‘quvchilarning musiqiy faolligi, mustaqil fikrlashga moyilligi va musiqa savodini egallash jarayonida yuzaga kelayotgan sifat o‘zgarishlari tizimli ravishda qayd etildi, bunda kuzatuvlar qisqa muddatli natijalarga emas, balki musiqiy tafakkur rekonstruksiya­si­ning dinamikasini aniqlashga yo‘naltirildi. Tadqiqotning yakuniy metodologik bosqichi mantiqiy-analitik umumlashtirish bo‘lib, u orqali olingan nazariy xulosalar va amaliy kuzatuvlar asosida Brayl nota yozuvi orqali musiqa savodini shakllantirishning nazariy-pedagogik modeli ishlab chiqildi, mazkur modelda Brayl notatsiyasi ko‘zi ojiz o‘quvchilar uchun yordamchi yozuv emas, balki musiqiy tafakkurni shakllantiruvchi markaziy didaktik mexanizm sifatida asoslandi. Umuman olganda, qo‘llanilgan metodlar majmui ko‘zi ojiz o‘quvchilarda musiqa savodini Brayl nota yozuvi orqali shakllantirish masalasini soddalashtirilgan amaliy tavsif doirasidan chiqarib, uni musiqiy kognitsiya va maxsus ta‘lim nazariyasi bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan fundamental ilmiy muammo sifatida tahlil qilish imkonini berdi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

O‘tkazilgan nazariy-analitik rekonstruksiya, defektologik-pedagogik kuzatuvlar va sifatga yo‘naltirilgan reflektiv tahlillar natijalari ko‘zi ojiz o‘quvchilarda musiqa savodini Brayl nota yozuvi orqali shakllantirish jarayoni an‘anaviy eshitish-yodlashga asoslangan yondashuvlardan tubdan farq qilishini va ushbu farq nafaqat metodik texnikada, balki musiqiy tafakkurning shakllanish mantiqida namoyon bo‘lishini ko‘rsatdi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, Brayl nota yozuvi asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlarda o‘quvchilar musiqiy belgilarni tayyor eshitiladigan tovushlar majmui sifatida emas, balki taktil-semantik birliklar orqali ichki musiqiy tuzilma sifatida idrok eta boshlaydi, bu esa musiqiy materialni yodlashdan ko‘ra uni ongli ravishda anglash va qayta tiklash jarayonining ustunlashuviga olib keladi. Muhokama jarayonida aniqlangan muhim natijalardan biri shundan iboratki, Brayl notatsiyasi orqali musiqiy matn bilan ishlash ko‘zi ojiz o‘quvchilarda eshitish idrokini passiv qabul darajasidan faol tahliliy eshitish bosqichiga ko‘taradi, chunki taktil belgilarni o‘qish jarayoni musiqiy axborotni vaqt jihatidan sekinlashtiradi va bu sekinlashuv musiqiy tafakkurda ichki tahlil uchun zarur bo‘lgan kognitiv makon hosil qiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, Brayl nota yozuvi yordamida musiqa savodini egallagan o‘quvchilarda musiqiy belgilar va tovushlar o‘rtasidagi bog‘lanish tasodifiy assotsiatsiyalar orqali emas, balki mantiqiy va semantik aloqalar asosida shakllanadi, bu esa ularning musiqiy o‘qish va tahlil qilish qobiliyatining barqarorligini ta‘minlaydi. Shu bilan birga, ilmiy muhokama Brayl nota yozuvining pedagogik ta‘siri mutlaq emasligini ham ko‘rsatdi, ya‘ni metodik jihatdan yetarlicha asoslanmagan, faqat belgilarni mexanik o‘qishga yo‘naltirilgan mashg‘ulotlar o‘quvchilarda musiqiy tafakkur rivojlanishiga emas, balki taktil belgilarni formal yodlashga olib kelishi mumkinligi aniqlandi. Tadqiqot davomida kuzatilgan holatlar Brayl nota yozuvi orqali musiqa savodini shakllantirish jarayoni muvaffaqiyati bevosita o‘qituvchining metodik pozitsiyasi, ya‘ni u Brayl notatsiyasini mustaqil maqsad sifatida emas, balki musiqiy ma‘noni ochib beruvchi vosita sifatida qo‘llagan sharoitda yuzaga chiqishini tasdiqladi. Muhokama shuni ko‘rsatdiki, Brayl nota yozuvi asosida tashkil etilgan ta‘lim jarayonida o‘quvchilarning

musiqiy mustaqilligi sezilarli darajada oshib, ular musiqiy matnni eshitish orqali emas, balki o'qish va ichki eshitish orqali qayta tiklashga moyil bo'la boshlaydi, bu esa ko'zi ojiz o'quvchilarda musiqiy tafakkurning vizual emas, balki auditiv-taktil asosda qayta qurilganini ko'rsatadi. Umuman olganda, olingan natijalar Brayl nota yozuvi ko'zi ojiz o'quvchilarda musiqa savodini shakllantirishda faqat muqobil yozuv tizimi emas, balki musiqiy tafakkurni shakllantiruvchi markaziy didaktik mexanizm sifatida namoyon bo'lishini ilmiy jihatdan asoslab berdi, biroq bu mexanizmning samaradorligi qat'iy metodik asos, defektologik yondashuv va musiqiy mazmunni chuqur anglashga yo'naltirilgan pedagogik strategiya bilan uzviy bog'liq ekanini ham ochiq ko'rsatdi.

XULOSA

Mazkur tadqiqot natijalari ko'zi ojiz o'quvchilarda musiqa savodini shakllantirish jarayoni an'anaviy vizual nota tizimiga moslashtirish orqali emas, balki musiqiy tafakkurni auditiv-taktil asosda qayta qurishga tayangan holda amalga oshirilishi zarurligini ilmiy jihatdan asoslab berdi va Brayl nota yozuvining ushbu jarayondagi o'rni oddiy muqobil yozuv shakli darajasidan chiqib, markaziy didaktik mexanizm sifatida namoyon bo'lishini ko'rsatdi. Tadqiqot davomida aniqlanganki, Brayl notatsiyasi orqali musiqa savodini egallash ko'zi ojiz o'quvchilarda musiqiy belgilarni mexanik yodlash emas, balki ularni ichki musiqiy til sifatida anglash, semantik jihatdan bog'lash va ongli ravishda qo'llash jarayonini shakllantiradi, bu esa musiqiy tafakkurning barqaror va mustaqil rivojlanishiga xizmat qiladi. Xulosalar shuni ko'rsatadiki, Brayl nota yozuvi yordamida tashkil etilgan ta'lim jarayonida eshitish idroki passiv qabul darajasidan chiqib, tahliliy va reflektiv eshitish bosqichiga ko'tariladi, chunki taktil o'qish musiqiy axborotni vaqt jihatidan sekinlashtirib, ichki tahlil va umumlashtirish uchun zarur bo'lgan kognitiv makonni hosil qiladi. Shu bilan birga, tadqiqot Brayl nota yozuvining pedagogik samaradorligi mutlaq emasligini ham ochiq ko'rsatdi, ya'ni u metodik jihatdan asoslanmagan, musiqiy mazmunni ochib berishga emas, balki belgilarni formal o'qishga yo'naltirilgan hollarda ko'zi ojiz o'quvchilarda musiqiy tafakkur rivojlanishiga emas, balki taktil xotiraning yuzaki faollashuviga olib kelishi mumkin. Ilmiy umumlashtirishlar shuni tasdiqlaydiki, Brayl nota yozuvi orqali musiqa savodini shakllantirish jarayoni muvaffaqiyati bevosita o'qituvchining metodik pozitsiyasi, ya'ni u Brayl notatsiyasini mustaqil maqsad sifatida emas, balki musiqiy ma'noni anglash va ichki eshitishni rivojlantirishga xizmat qiluvchi vosita sifatida qo'llagan sharoitda yuzaga chiqadi. Umuman olganda, mazkur maqola ko'zi ojiz o'quvchilarda Brayl nota yozuvi orqali musiqa savodini shakllantirish masalasini soddalashtirilgan moslashuv doirasidan chiqarib, uni musiqiy kognitsiya, sensor-kompensator rivojlanish va maxsus pedagogika bilan uzviy bog'liq bo'lgan fundamental ilmiy muammo sifatida yoritib berdi hamda keyingi metodik va amaliy tadqiqotlar uchun mustahkam nazariy-pedagogik poydevor yaratdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdullayeva, M. A. *Musiqa pedagogikasi nazariyasi va metodikasi*. – Toshkent: O'qituvchi, 2019.
2. Azizxo'jayeva, N. N. *Pedagogik texnologiyalar va ta'lim jarayonini loyihalash*. – Toshkent: TDPU, 2003.
3. Bo'ronov, B. A. *Musiqiy tafakkur va eshitish idrokining rivojlanishi*. – Toshkent: Fan, 2017.

4. G'ulomov, A. G. *Estetik idrok va musiqiy kognitsiya asoslari*. – Toshkent: Akademnashr, 2020.
5. Ismoilova, D. R. *Maxsus pedagogika va defektologiya asoslari*. – Toshkent: Universitet, 2018.
6. Karimova, S. M. *Inkluziv musiqa ta'limida metodik yondashuvlar*. – Toshkent: Innovatsiya, 2022.
7. Kodirov, F. M. *Faoliyatga asoslangan ta'lim va kognitiv rivojlanish*. – Toshkent: Fan ziyosi, 2016.
8. Musurmonova, O. O. *Estetik tarbiya va san'at pedagogikasi*. – Toshkent: O'zbekiston, 2015.
9. Normatova, Z. X. *Maxsus ta'limda sensor-kompensator rivojlanish muammolari*. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2021.
10. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. *“Ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi”*. – Toshkent, 2019.
11. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi. *Maxsus ta'lim muassasalari uchun musiqa fani o'quv dasturi*. – Toshkent, 2022.